

KAPİTALİZMİN TANIMI VE BİÇİMLERİ *

F. PERROUX

F. PERROUX
Çeviri : Hüseyin ŞAHİN **

Halâ pek çok araştırmacı ve uygulayıcı iktisatçı kapitalizm terimini kullanmakta çekingen davranmaktadır; bunun nedenini anlamak o kadar zor değildir.

Sözcük ve rejim olarak kapitalizm, aydınlarda ve halk yığınlarında olumlu heyecan verici tepkiler uyandırmıyor. Kapitalizm üstü kapalı biçimde o kadar sert hücumlara uğradı ve o kadar ustalıkla ve kurnazca aşağılandı ki, büyük çoğunluğun gözünde insan neslinin baş düşmanı olarak teşhir edildi. Onu bir defa daha mahkum etmek, artık tehlikesiz fakat onur vermeyen bir davranış olacaktır. Onu savunmak ise «ölüm kararı ceplerinde hazır» yargıçlar önünde konuşmaktan farksız olacaktır. (J. Schumpeter).

Kapitalizme sınırlı biçimde yandaş görünmek bile kabul edilemiyorsa, ki onun incelenmesi zorunlu olarak yandaş görünme biçiminde yorumlanacaktır, bu onu dışlamak, üzerine suçlamaları çekmek ve sınırları belirli ve kararlı eleştirilere boy hedefi yapmak demektir. Eğer onu savunmak seçiliyorsa, bu durumda en iyisi dikkatleri bireyci ekonomi veya mülkiyet ve mübadele temeline dayalı ekonomi gibi, genel gerçekler üzerine çekmektir.

Eğer saklanabilen bir değer yargısı ile veya açığa vurulamayan bir şüphe ile yönlendirilmemişse, kapitalizm kavramı ve gerçeği karşısında öfke duyma nedensiz değildir. Sunulan tanımlar oldukça çok ve farklıdır ve bunlar kişisel tercihlerin yoğun etkisi ile biçimlenmiştir.

Kimi insanın birbirlerine az yakın tarih devreleri ve çok farklı ekonomik ve toplumsal kurumlar arasında ortak özellikler bulmayı seven düşünce yapıları vardır. Böyleleri, eski Yunan-Roma kapitalizmini tasvir etmek için sermayenin varlığı ve birikimini göstermekte tereddüt etmeyeceklerdir. Bazıları, tarihsel devreler ve sistemler arasındaki çelişkileri ortaya çıkarmaktan özellikle endişe duyacaklardır. Böyleleri için kapitalizm, kredinin çağdaş dağılımına bağlı sabit sermayenin yoğun kullanılması ve piyasa şartları altında gönüllü tasarrufların ve serbest yatırımların dengelenmesi ile çağdaş toplumlarda yaşayacaktır.

* Francois Perroux'un Le Capitalisme. (P. U. F. que sais-je 6. basım, 1969 Paris) adlı kitabının birinci kısmının çevirisidir.

** Asistan Dr. Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Başlangıçta takınılan tutum, araştırmanın yönelişinden daha etkili olarak kapitalizmin verilen tanımlarını farklılaştırmaktadır. Bazıları onu (işçinin üste-değer aracılığıyla) veya tüketicinin (ürünün fazla fiyatlandırılması yoluyla) sömürülmesi olarak niteleyeceklerdir. Bazıları da tam aksine, onu verimliliğin yükselmesini ve maliyetlerin ve fiyatların düşmesini sağlayan başarılı sermaye birikimi ile tanımlayacaklardır. En iyisi araştırmaların sonucuna göre bir yargıya varmak iken, öncekiler de sonrakiler de kendilerini ön yargısal kavramın tutsağı yapmaktadırlar.

Burada, aşırı bir liberal ve katı bir marxist için kabul edilebilir bir tanım geliştirilmeğe çalışılacaktır. Söz konusu olan tarihsel ve kurumsal bir takım tutarlı olayları gruplandırmaktan başka bir şey değildir. Verilen kavram gerçeklerle bağdaşması ve gün ışığına çıkarmaya yardım ettiği önerilerin doğurganlığı ölçüsünde kabul edilebilir. Böyle bir kavrama birden ulaşamaz; kısa bir analiz sonucu ortaya çıkmalıdır.

I — T A N I M :

1. Ekonomik İlerleme ve Etkili Sermaye Birikimi :

Ekonomik ilerleme doyum ve maliyet terimleri ile; ister bir anda ister bir devre boyunca doyumların ve maliyetlerin düzeyi olarak açıklanır. Bir anda veya gelecek bir dönem boyunca, eşit maliyete daha fazla doyum veya daha düşük maliyete aynı düzeyde bir doyum tesbit edebiliyorsa, ekonomik ilerlemeden söz edebileceğiz. Doyum ve maliyetler gerçek veya parasal kavramlarla belirtilebildiği durumda, bu teklifler tek bir birey ve bir grup için doğrudur. Bir grubu düşündüğümüzde dikkate alınan terimleri kıyaslanabilmek için onları fiyatlarla izah etmek gerekir. Bir grup için, örneğin bir ulus için ekonomik ilerleme, daha fazla mal ve hizmetlerin eşit işgücü maliyeti ile veya aynı miktarda mal ve hizmetlerin daha düşük işgücü maliyeti ile veya daha fazla mal ve hizmetin daha düşük işgücü maliyeti ile elde edilmesi durumunda ortaya çıkar. Ekonomik ilerlemenin göstergesi olan bu ürün, gelir dağılımı optimal dağılıma yakın olduğu, başka bir deyimle, belirlenmiş devreler sonunda ürünü en yüksek seviyesine çıkardığı ölçüde sosyal refahı artıracaktır. Tüm bir ulus açısından maliyetlerin işgücü ile değerlendirilmesi oldukça güçtür. Maliyetlerin işgücü ile değerlendirilmesi için istatistiksel bir gösterge olarak çalışma süresi başka bir deyimle, ürünü elde etmek için gerekli çalışma saatleri tutarı alınmalıdır. Ekonometrik açıdan, «en az kötü-(ehven'i şer)» ekonomik ilerleme göstergeleri, işgücü verimliliği, kişi başına çalışma saatleri ve reel gelirdir.¹

Ekonomik ilerleme, sermaye birikimine ve sabit sermaye, hammadeler, yarı mamuller ve işçilerin beslenme fonları gibi sermaye mallarının etkili kullanımına bağlıdır. Bu tür sermaye malları işgücünün fizik randımanını ve ölçülebilir değerini yükseltmektedir. Bir grup için, bir ulus için bir taraftan sermaye birikimi ile sermaye mallarının etkili kullanımı arasında, diğer taraftan sermaye birikimi ile kişi başına gerçek verimlilik yükselişi, çalışma saatleri ile ortalama gelir yükselişi arasında

¹ Ekonomik ilerleme göstergelerinin daha ayrıntılı incelenmesi için, F. Perroux: *Théorie Générale du progrès économique. Les mesures des progrès économiques et l'idée d'économie progressive*, Cahiers de I. I. S. E. A. Série I no. : 1, Paris, P. U. F. 1956

ilişki vardır. Tek bir birey açısından, «Robinsonades» adı altında, üzücü biçimde çok tanınmış, soyut düşünce oyunlarına başvurmadan ve kişisel yetenek ile mesleki uzmanlığın önemini gözden kçırmadan, kişinin randımanının yükselmesi geniş ölçüde sermaye mallarına sahip olmaya ve rasyonel kullanılmasına bağlı olduğu saptanacaktır. İlk bakışta çağdaş iktisatçının artık, Böhm-Bawerk gibi bazı öncelerde görüldüğü gibi, ilk sermayenin yeryüzünde oluşumunu ve «doğum belgesini» tesbit etmek endişesini kesin olarak taşımadığı görülecektir. Çünkü tarih bilgisi ne kadar gerilere giderse gitsin doğanın kucagında elleri bomboş insanla değil, elleri aletli insanla karşılaşacağını biliyor ve ilkel faktörler (toprak-ışgücü) üretilmiş faktörler (sermaye) ayırımı üzerinde ısrar etmenin anlamsızlığını kavıyor. Sermaye mallarını ve sermayenin ekonomideki işlevlerini analiz etmek ve sermaye ve ondan türeyen mal ve hizmetler ile ilgili ekonomik bahis ve hesapların uygun biçimde nasıl oluştuğunu belirlemek artık onu daha fazla uğraştırıyor.

Verilmiş bir miktar ve üretimin diğer faktörlerinin sabit ve veri bir bileşimi için olduğu kadar, sabit ve veri bir talep için de, eğer kullanılan sermaye miktarı artırılırsa verimlilik eğrisi maksimuma çıktıktan sonra inişe geçer. Özel şartlar altında bu tek-düzelik sermayenin azalan verimini gün ışığına çıkarır. Sermayenin azalan verimi tek bir üretim ünitesi, örneğin bir işletme için olduğu gibi özel şartlar altında bir grup içinde ispatlanabilir. İkinci, üçüncü veya n. inci fabrikanın randımanı birinciden daha düşük veya ikinci, üçüncü veya n. inci eserin (köprü, demiryolu vb.) randımanı birinciden daha az derken kabaca azalan randıman olgusu ima edilmektedir. Her türlü yanlış anlamaya meydan vermemek için, verim düşüşünün ancak belirtilen bütün koşullar bir araya gelirse kendini göstereceğini ısrarla belirtelim.

Sermaye birikiminin etkinliğini devam ettirebilmesi için yaşamın akışı içinde icraatla bir arada gitmesi gereklidir. İcraatla talebin genişliğinin uyarır, şiddetini artırır. O zamana kadar öngörülen sınırların ötesinde yeni pazarlar ve hatta daha önce ele geçirilmiş bölgeler üzerinde yeni tüketici yığınları kazandırır. Veri bir talep için, belirli ve sabit bir teknik çerçevesinde bir yandan piyasada elverişli fırsatlar yaratarak bir yandan daha ileri üretim ve satış tekniği oluşturarak üretim faktörlerinin bileşimini değiştirir, sonuçta verim yükselir maliyetler düşer. Ekonomik icatlar geniş bir alanı kapsar. Akıllı ve usta bir girişimcinin yapabileceği işlerden olan küçük ve ayrıntı düzeltmeleri önemli bir rol oynar. Fakat büyük icatların, onları gerçekleştiren işletmelerin bünyesindeki değişmelerle genel olarak paralel giden yeni faktör bileşimlerinin, sonuçların ortaya çıktığı pazarların ve tüm bunların uygulama alanı olan ulusal ekonomilerin göz kamaştırıcılığı ve doğurganlığı nedeniyle bu küçük icatlar dikkatleri üzerine çekemez. İcatlar riskleri sınırlar, birikimin doğal etkilerini karşılar. Her ekonomik sistem, her ne pahasına olursa olsun bu isteğe karşı koyamaz; çünkü ekonomik ilerlemeyi ancak etkili bir sermaye birikimi ile devam ettirebilir ve ileri aşamalara ulaştırabilir. Etkili sermayeden kastedilen, tüketicilere sunulacak nihai mal ve hizmet akımını, üretimleri için gerekli işgücü miktarını artırmaksızın veya azaltarak, aynı tutma veya artırma olanağı sağlayan sermaye birikimidir. Bu biçimde ta-

nımlanan etkili sermaye fizik ve teknik olarak hazır sermayeden farklıdır. Bir müzede saklanan makina ve aletler de sermayedir. Fakat sermaye tanımına gerçekten hak kazanan ve tüketim maddelerinin üretilmesinde kullanılan sermaye malları ile aynı kaba konuşamaz. İş malzemeleri, binalar ve makinaların tümü herhangi bir nedenle tüketim maddeleri üretme hassalarını kaybettikleri zaman bile teknolojik anlamda gerçek sermaye malları olarak kalırlar, fakat sözcüğün ekonomik anlamında artık sermaye malı değildirler. Sermayenin yöneldiği bir amaç, insan emeğinin verimini yükseltme hassasının bir sonucu vardır. Sermaye mallarının bir fiyatı olup olmamasına ve bu fiyatın ne olması gerektiğine karar verecek olan tüketim malları piyasasıdır. Bu konuda Avusturyalı ilk iktisatçıların görüşleri (bilgileri) değerinden hiçbir şey kaybetmedi. Onlara göre değer tüketim mallarından (dolaysız mallar) sermaye mallarına (dolaylı mallar) yükseliyordu.

Üstelik burada anlaşıldığı biçimde etkili sermaye birikimi, eğer reel olarak değerlendirilmiş, büyükçe bir mal ve hizmet tutarı tüketicinin hizmetine sunulmuşsa, söz konusu olabilir. Hiç bir etkin sermaye birikimi olmadığı zaman bile sermaye malının değerinin arttığı görülebilir. Özellikle büyük bir savaş sonunda yıkıntı ve yetersiz amortisman nedeniyle bir ülkede sermaye anormal biçimde kit olduğu zaman durum böyledir. Gerçek sermaye mallarının ve uzantılarının parasal değeri önemli ölçüde yükselir. Ulusal planda tüketicinin faydalandığı mal ve hizmet akımında artışa yardım edecek bir sermaye birikimi fazlalığı söz konusu değildir, aksine durum, geçerlidir.

Bir toplumun örgütlenme düzeyi ve siyasal sistemi ne olursa olsun ekonomik ilerlemesi etkili sermaye birikimine bağlıdır. Feodal dönemlerin kapalı ekonomileri, şeflerinin açıkça hiçbir akılcı ekonomik hesaba iltifat etmemelerine ve silah ve diğer savaş araçları elde etme uğraşını, üretim araçları elde etme uğraşı ile aynı hatta daha üstün tutmalarına rağmen, başka türlü gelişmediler. Genel ve oldukça otoriter bir planla yönetilen kollektivist Rus ekonomisi yatırımların sayesinde gelişti. Bu fiziki sermaye birikimi gerçekten etkili sermaye birikimi midir? Serbest piyasa tüketici zevklerini serbestçe ve tam yansıtmadıkça birşey söylemek güçtür; çünkü sermaye kullanımının asli ve devamlı amacı tüketici zevklerinin tatminidir. Rus iktisatçıları sermaye birikiminin normal etkileri konusunda bilinçlidirler. Azalan verim kanununu burjuvazinin bir hatası olarak kötülüne çabasında olmaları, Sovyet Devletinin ona karşı mücadele edeceğine, etkilerini üretim tekniğinde, tüketimin yapısında ve seviyesinde otoriter buluşlarla etkisiz hale getirebileceğine güvenmelerinden ileri gelmektedir.

Her ekonomik sistemin amacı ekonomik ilerlemedir ve her ekonomik ilerlemede etkili sermaye birikimine bağlıdır. Ekonomik sistemler temel amaçları açısından birbirinden farklı değildirler. Kurumları, işleyiş mekanizmaları, ortak amaca ulaşmak için harekete geçirdikleri itici güçleri bakımından farklılık gösterirler. O halde herbirinin kendi yapısı içinde tasarruf nasıl oluyor ve gerçek sermaye malı haline nasıl dönüşüyor?

2. İşletme :

Sermaye birikiminin normal etkilerine karşı mücadele nasıl? Kim tarafından? Hangi yöntemlerle? ve hangi saiklere dayanarak yönetilir?

Bu soruların pratik cevabı ekonomik sistemleri sınıflandırmak oluyor. Kapitalizm bir işletme ekonomisi olduğu ölçüde bu sorulara kendine özgü cevaplar getiriyor. İlk bakışta önemsiz gözükken bu formül birbir incelenmesi gereken karanlık noktalar içeriyor. Bunların saptanması ve ayıklanması kapitalizmin özgünlüğünü kavramak için bulunmaz fırsatlardır.

İşletme rastgele bir üretim birimi değildir. Tüm örgütlenme biçimlerinde (sosyalizm, artisanat ve kapalı ekonomiler gibi) insanlar ve eşyalar küçük birimler halinde gruplaşmışlar ve yararlı olduğuna karar verilen bir sonucu maximuma çıkarmak amacıyla bir yönetime bağlanmışlardır. Bazı yorumcular herbirinin kendine has özelliklerini dikkate almaksızın tüm bu üretim birimlerini aynı plan üzerine yerleştirerek gereksiz bir karmaşıklığın yayılmasına neden oldular. İşletme kolayca tanınabilir ve hiçbir karmaşıklığa yol açmadan anlaşılabilir bir takım özellikleri bünyesinde taşır. İşletme aynı üretim faktörlerini birleştirerek aynı sayılan bir ürün elde etmek iddiasında değildir. Üretim faktörleri fiyatlarını birleştirerek bizzat fiyatlarla değerlendirilen bir ürün elde etmek amacındadır. Teknik eşleme (kombinasyon) ekonomik eşlemenin amacından başka bir şey değildir. Üretimin teknik katsayıları, üretimin ekonomik katsayıları yanında önemsiz kalır, önemli olan ekonomik optimuma erişmektir, teknik maximuma değil. Böylece işletme mübadelenin (Üretim faktörleri, faktör piyasası, faktör satın alınışı, faktörlerin eşlenmesi, ürün satışı, ürün piyasası) dolaylı çevrimi içine yerleşmiş oluyor, yoksa çoğu zaman dolaysız bazen de elementer olarak nitelenen çevrim (doğal gereksinim) içine değil; bu sonucunu gelişmiş toplumlarda ihmal edilebilir.

İşletme piyasaya sürdüğü bir ürünü elde etmek için üretim faktörlerini bileştirir. Özellikle ve ilk adımda kendi üyelerinin gereksinmelerini karşılamaya yönelmez. Bu açıdan, tarım kesiminde değişik örnekleri görülen ve kendi üyelerinin gereksinmelerini karşılamayı ilk amaç edinen üretim birimlerine kesinlikle benzemez. Ürünlerini maliyetine veya maliyetinin üstünde bir fiyattan satabildiği sürece hoşnuttur. Piyasada satış alma gücü olan ihtiyaç sahiplerinin talebine cevap verir. İhtiyaçları karşılarken ödeyebilme gücü esasına göre bir öncelik sırası saptar, yoksa laboratuvar denemelerine veya bir grubun ahlâk anlayışına dayalı bir öncelik sırasını dikkate almaz.

İşletme, müteşebbisin değişik ajanları tarafından kendisine sağlanan üretim faktörlerini teknik ve ekonomik açıdan bileştirir. Bunlar ücretli işçiler, ödünç veren sermaye sahipleridir. Klasik bozulmamış biçimi altında zanaatlı işletme çoğunlukla bizzat zanaatkâr tarafından sağlanan üretim faktörlerinin eşlenmesi ile uğraşırken, çağdaş işletme, üretim faktörleri piyasası kendisine kullanacağı işgücünün ve sermayenin asıl önemli kısmını veya büyükçe bir kısmını sağlamadıkça ortaya atılmaz.

Müteşebbisin karar kıldığı faktör bileşimlerini uygulamaya koyarken dayandığı ekonomik hesaplar ve öngörüler aynı mal varlığına bağlanmış-
tır. Mal varlığı, bu ekonomik hesap ve öngörülere bir anlam ka-
zandıran ekonomik ve hukuksal değerlerin bütünüdür ve işletmeye çok
boyutlu kurum niteliğini kazandıran odur. Tüm üretim birimlerinde oldu-
ğu gibi, işletmenin de maximuma çıkarmaya çalıştığı avantaj net parasal
gelirinden veya kârından başka bir şey değildir. Varlığını sürdürebilmesi
için müteşebbis en azından kendisini olduğu yerde tutabilecek, normal
kâr dahil, tüm maliyetlerini karşılayabilmelidir, değilse faaliyetine de-
vam edemeyecektir. Kârı normalin üstünde dolaştığı sürece işletme ve
dolayısı ile müteşebbis gönenç içinde olacaktır.

Tüm bu özellikleri ile işletme «küçük-çap bir kapitalisttir», kapita-
lizmin temel kurumudur.

3. Dinamik Müteşebbis :

Yukarıdan beri yapılageldiği gibi işletmeyi bir kurum olarak tanım-
lamak, işletmenin kendi geleceğinin de sıkıca bağlı olduğu ve onunla
kaderini paylaştığı, ekonominin işleyişi konusunda bir şey öğretmez
MaXimum kârı araştırmanın çok değişik yöntemleri vardır. Müteşebbis
sadece tecrübelerinin veya mesleki alışkanlıklarının kendisine sağladığı
normal, alışılmış gelirlere kanaat edebilir. Bu durumda, gelecekle ilgili
fazla cesur olmayan tahminlerle yetinerek, geçmişte olduğu gibi tüketici
talebinin kendisine sağladığı gösterge'eri takip eder. Yeni formüller de
araştırabilir, geçmiş ve temel değişikliklere yol açan önceliklerin tadını
ve anlamını tanıtabilir; ihtiyacı olan talebi yaratabilir. Şansın yaver git-
mesi ve tüketicinin uyarılmamış, potansiyel zevklerinin ve satınalma gü-
cünün transformasyonu ilgili sanayi koluna yeni bir güç, yeni bir çehre
kazandırabilecektir.

Fiyatları eşlemenin (combiner), maliyetleri şekillendirmenin onları
oluşturan elemanlarının nisbi önemine karar vermenin de pek çok yön-
temi vardır. Müteşebbis, sadece ivedi durumların baskısı ile oluşturulan
ve zaman içinde fırsat doğdukça genişletilebilecek ve gözden geçirilebi-
lecek, denenmiş eşlemelerle yetinebilir. Renan'ın o meşhur sözcüğünün
aksine, bu sözcüğü en az şanlı içeriği ile alarak, yalnız doğru yargının
doğurgan olduğunu düşünen çok sayıda müteşebbis vardır. Çalışma sa-
hası ne kadar dar ve gösterişsiz olursa olsun, müteşebbis yine de geniş-
leme olanağının bulunduğunu hissedebilir, yeni eşlemelere yönelebilir,
yenilik dostudur. Kapasitesine, yeteneğine ve sezgisine göre, yeniliğin
mutlu piyonu veya kurban olur. İşletme kurulu bütünlüğü içinde tanımla-
nabilen bir kurumdur, fakat müteşebbis statik veya dinamiktir. Şu veya
bu durumlarda aldığı kararlar aynı tür otorite gerektirmez. Sanayiciler ve
tüccarlar kendi personelinin, bankalarının ve müşterilerinin güvenini ka-
zanırlar. Onlara bir maceraya atılmayacaklar hissini ve güvencesini aşılara-
lar. Büyük sanayi devleri ise aksine, davranışları ile kendilerini herkese
kabul ettirirler. Herkes bilir ki, onlar açık denizdedirler, ne boğulma he-
vesleri, ne boğulma yetileri, ne de boğulma alışkanlıkları vardır. Bilinen
eşlemeler ve yeni eşlemeler aynı riske neden olmaz. Bilinen eşlemeler

«bilinen» riskleri içerir. Bunlar normal zamanlarda geniş ölçüde öngörül-
müş, hesaplanmış ve neticede azaltılmıştır. Yeni eşlemeler ise daha
karakteristik ekonomik riskleri beraberinde taşır, eğer bunlar başıboş
bırakılırsa yıkıntıyı, kontrol altına alınırsa baş döndürücü yükselişleri uya-
rabilir. Şu veya bu tutum aynı düşüncenin ürünü değildir; statik (durgun)
müteşebbis çağı geçmiş muhasebe yöntemlerinin tutuklusudur, dinamik
müteşebbis ise onları yerinden sarsar. Birincisi görevine bir rantiyeci
zihniyeti ile sarılır, işinin tümünü emin bir yatırım olarak kabul eder.
İkinci tip müteşebbis bazı kayıpları da göze alır; aşırı kâr uğruna nefes
kesen koşusu sırasında doğabilecek kayıpları kabullenir. Birinci tip mü-
teşebbis bahsin (pari) payını mümkün olduğu kadar en alt düzeye indi-
rerek hesaplar, ikincisi ekonomik hesaplamayı bahsin bir aracı olarak
kullanmaktadır. Çağdaş teorinin durgun müteşebbis ile normal kâr ve
dinamik müteşebbis ile normal üstü kâr arasında sıkı bir ilişki kurması
doğaldır. Ekonomik yaşam konusunda deneyimi olan herkes, teorinin
gerçek yaşamı biçimlendireceğini, onun tersine bir tutum takınamayaca-
nı bilir.

4. İşletme Ekonomisi :

Hangi göstergeler bize bir ulusun ekonomik konularda girişimci, bir
diğerinin ondan daha az veya çok girişimci olduğunu gösterebilir? Veri-
lecek cevap ilke ve derece açısından tek yönlü olamayacaktır.

Eğer elde edilen ekonomik değerlerin büyük bir bölümü veya stra-
tejik sektörlerde elde edilen değerlerin büyükçe bir kısmı girişim diye
tanımlanan kurumun ürünü ise girişimci (müteşebbis) bir ekonomi ile kar-
şı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. İki ekonomi bu açıdan kıyaslan-
dığında, kurumun kendi içerisinde saflığını korumasına veya değişime
uğramasına bağlı olarak şu veya bu ölçüde girişim ekonomisi özelliğini
taşıyacaklardır. Tüm başka benzer durumlarda, ekonomi bünyesinde bu-
lundurduğu dinamik girişimcinin faaliyetlerine göre az veya çok girişim
ekonomisi olacaktır. Girişim (işletme) olarak nitelenen kurumun bütün
içindeki payı n.sbi kalsa da, kurumun morfolojik saflığı ve yöneticinin
yenilikleri uygulamadaki dinamizmi değişik göstergeler sergilemektedir.
Sağlık ve etkinliğin bu göstergeleri aynı yönde veya aksi yönde kendini
gösterebilir, karmaşık değerlendirmelere ve güç öngörülere neden ola-
bilir. Bu saptamalar da açıkça gösteriyor ki istatistik gözlemlerden ekono-
minin bir işletme ekonomisi olup olmadığı konusunda kesin sonuca
varmak için ekonominin yapısını itina ile incelemek ve rakamlardan olu-
şan tabloların basit okunuşu ile asla yetinmemek gerekir. Emelin serma-
yeden ayrılış derecesini istatistiksel olarak ölçmek, eğer varsa, işletme-
nin öztüketimini pazar için üretiminden ayırmak mümkündür. Fakat bir iş-
letmenin veya işletme grubunun dinamizmini istatistik olarak saptamak
kolay değildir. Bir ekonomik sâha üzerinde sermaye-yoğun (capitalistique)
bölgeleri sermaye-yoğun olmayan veya daha az sermaye-yoğun olan
bölgelerden ayırt etmek için üretilen ve gruplandırılan bilgiler merakımı-
za direkt olarak cevap vermiyor, daha çok sanayileşme derecesi üzerinde
yönlendirmeleri kolaylaştırıyor. Bu konuda E. Wageman halihazır meşgu-
liyetimize cevap vermeyen fakat öğretici bir tablo oluşturdu.

İşletme olarak adlandırılan kapitalizmin temel kurumunun morfolojik saflığından ne anlaşılmaktadır? Bu soruya soyut bir yanıt vermek yerine, faaliyetler ve olaylar açısından, terkedilme de denilebilecek, işletme rejiminin morfolojik saflığından uzaklaşıldığı anı göstermek daha iyidir.

İşletme ekonomisi merkezci olmayan bir ekonomidir. İşletme ve piyasa birbirine karşılıklı bağlıdır, piyasa olmadan işletme olmaz. Piyasa birbirine müdahale mekanizması ile bağlı, az veya çok ölçüde serbest, pek çok ekonomik çıkar şebekelerinden oluşmuştur. İşletmeler tek başlarına birer üretim merkezidirler. Tek başlarına ilkel tüketim merkezlerinin gereksinmelerine cevap veremezler ve görev yapamazlar. Toplumumuzda ilkel tüketim merkezlerini aileler ve ocaklar oluşturur. Eğer pek çok üretim ve tüketim merkezleri bizzat kendi aralarında çıkar merkezleri ve ayrıcalıklı ekonomik hesap merkezleri olarak bağımsız gruplar oluşturuyorsa, piyasa varlığını sürdürür, fakat biçim değiştirir, grup piyasası tekil birimlerin piyasasının yerine geçer. Eğer aksine, tek otorite, örneğin devlet, kendi tercihlerini o zamana kadar serbestçe açığa vurulmuş bağımsız tercihlerin yerine geçirerek, üretim faktörlerini ve ürünleri baskı ve tepeden inme emirlerle paylaşıyor ve dağıtıyor, piyasa varlığını devam ettiremeyecektir ve onunla beraber işletmede ortadan kalkacaktır. Piyasa ekonomisi, tanımının mantığı gereği ve eşyanın tabiatı gereği çok kutuplu bir ekonomidir. Merkezi plan ekonomisi ise, yöneticilerinin özenle kullandıkları dile ve ona vermeye çalıştıkları göz boyayıcı biçime karşılık, tek kutuplu bir ekonomidir. Piyasa ekonomisinin özelliklerini kaybetmesinin sonuçları tüketim malları ve emek piyasalarından edinilen tecrübelerle dayanılarak tahmin edilebilir. Bunlar sermaye piyasası, başka bir deyimle ödünç verilebilir fonlar piyasasından esinlenerek anlatılacaktır. Ödünç verilebilir fonlar arz ve talebinin tipleri ve bu arz ve taleplerin birbirine dengelenmesi tarih boyunca kararlı ve düzenli bir biçimde birbirini takip etmedi. Ödünç verilebilir fonların arz ve talebi geçmişte olduğu gibi çağımızda da birbirine karışmaktadır ve eşlenmektedir. Bununla beraber, ödünç verilebilir fonların arz ve talebinin tipleri bugün çağdaş kapitalizm tarihinin akışı içinde olduğundan başka biçimde ortaya çıkıyor. Mantıksal olarak bizim de bir ölçüde kronolojik sırayı takip etmemiz gerekmektedir.

Geçmişte, tasarruf bireyler ve aileler tarafından sunuluyor ve bireysel ve ailesel işletmeler tarafından talep ediliyordu ve birimler arasında fonların arz ve talep ilişkileri hemen hemen saf haliyle sürüyordu. Fakat değişik tarihsel kazalar sonunda, özellikle maddi ve entellektüel iletişim araçlarının yetersizliği, bankaların ikelliği, banka değerlerinin ve işlemlerinin, özel sermaye piyasasının yeterince gelişmemiş olması bu durumun nedenleri olarak yanyana geliyor.

Tasarruf, bankalar veya mali kuruluşlar tarafından sunulunca ve yatırımlar ortaklık işletmeleri, özellikle anonim işletmeler aracılığı ile gerçekleştirilince durum artık aynı değildir. Rekabet az çok yükselmiştir ve ulusal çapta hatta uluslararası çapta bir sermaye piyasası oluşmuştur.

Tasarruf zorunlu biçime dönüştürülür, devlet tarafından empoze edilir ve kamu yatırımları özel yatırımların yerini alırsa sermaye piyasası geriler. Bu durumda ödünç verilebilir fonların baskı ve zorlama yöntemlerini kullanabilecek bir merkezi otorite aracılığı ile yönlendirilmesi eğilimi gelişecektir.

Geçmişte belli başlı özellikleri gözlenen bu üç tipi kesin olarak belirli zaman kesitleri içine yerleştirmek imkânsızdır. Birinden diğerine geçiş sürekli bir evrimle mümkündür. Bu tipler birbirine karışmakta ve çoğu zaman ek niteliklerle zenginleşmekte ve karmaşıklaşmaktadır. Örneğin sonuncu ve sondan ikinci, genellikle, anonim ortaklıkların oto-finansmana başvurarak faaliyet gösterdikleri ve banka sisteminin zorunlu parasal tasarrufların gelişmesi politikasını takip ettikleri ortamda gözlenmektedir. Burada bu saptamalar o kadar önemli değildir, önemli olan piyasa mekanizmasının doğması ve varlığını devam ettirebilmesi için gerekli şartları göstermektedir.

Aynı saptama başka bir yönden gerçekleştirilebilir. Yatırımlar bireysel, ailesel veya hatta ortaklık olsun, kendi tercihlerine ve serbestçe açığa vurulmuş menfaatlerine göre hareket eden kalabalık bir tasarrufçu topluluğun eseri olarak kaldıkça piyasa biçim değiştirebilir, fakat öz olarak bir tehdit altında değildir. Eğer ek olarak yaratılan satın alma gücü fiyatları bazı sabit gelirli grupların gelirlerinden daha hızlı artırıyor ve parasal zorunlu tasarruf olarak da adlandırılan, tüketim harcamalarının kısıtlanması sonucu kaçınılmaz kılıyorsa durum tamamen değişiktir. O zaman bireylerin ve grupların vazgeçecekleri tüketim miktarı ve zamanı konusunda söz hakları olmayacaktır. Kendilerine sunulan koşullara bütün olarak uyacaklardır, çünkü onlar söz konusu piyasada pasiftirler, aktif değildirler kararlarının fazla bir etkisi yoktur. Devlet veya organlarından birisi topluma nakdi bir tasarruf empoze edebilir, başka bir deyimle gönüllü tasarruflar yerine vergi biçiminde zorunlu tasarruflar gerçekleştirebilir.

Özel yatırımcılar bireyler veya gruplardır. Yatırımlarını bilinen iki biçimden birinde, piyasa tamamen tehlikeye girmeden gerçekleştirebilirler. Bazen tasarlanmış yatırımların tahmin edilen kârlarından cesaret ve teşvik göyerek ve onu parasal faiz haddi ile kıyaslayarak ek yatırımlara girişebilirler. Bekledikleri kâr oranı, paranın faiz oranına eşit olacağı sınıra kadar yatırıma devam edeceklerdir. Bazen yatırımcılar global bir yatırım planı çıkarırlar; bu plan yeni bir işletmenin veya bir sanayi kolunun yapısı konusunda geniş beklentileri içerir. Genellikle oldukça geniş bir zaman dilimini kapsar, öyle ki, yatırımlar için beklenen kârlar ve aynı miktardaki yatırımların faiz ödemeleri konusunda tahminler oldukça muğlaktır. Önemli olan genel talep hareketlerini iyi kötü görebilmek ve arzı az çok ona uydurabilmektir. Kuşkusuz bu tip yatırımlar, klasik analizin gözönüne aldığı ve el kitaplarında işlenen yatırım biçimlerine benzemez. Bu tip yatırımlar büyük kapitalist ortaklıklar ve dinamik müteşebbisler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunların genişlemesi piyasayı tamamen ortadan kaldırmaz. Eğer, aksine devlet, müteşebbislerin ve işletme gruplarının kararları yerine kendi kararlarını geçerli kılıyorsa,

özel yatırımların yerine kamu yatırımlarını yürürlüğe koyuyorsa veya özel yatırımları önemsiz bir düzeye indiriliyorsa bu durumda artık bir yatırım piyasasından söz etmek olanaksızdır.

Bu durumda, işletme mekanizmasının işlemediği için, kaçınılmaz olan yerinden yönetsel ekonomi (économie décentralisée) sınırlanmış oluyor aksine, bu tür ekonomi işletmeyi esas alıyor.

İşletme ekonomisi parasal hesapların geçerli olduğu bir sahadır. Para sayesinde geçmiş piyasa deneyimleri, çabucak, sistemli biçimde ve müteşebbis ve tüketicilerin düşüncelerine uygun olarak sunuluyor, yine para sayesinde geçmiş geleceğe bağlanıyor. Para, yaygın, kesin, karmaşık ve zaman içinde kademelenen ekonomik hesaplara imkân veriyor. Bu durum işgücü ve tüketim malları için görülecektir. Değişik sermaye malları, makinalar, ilkel malzemeler, yarı mamuller ve her türden barınaklar işletmenin kullanım planına uygun olarak işletilir ve kullanılırsa ekonomik fonksiyonlarını yerine getirirler. Bir işletmenin sermayesi organize bir bütündür; hedefi verilmiş bir seviyede tutunmak veya bir zaman diliminden diğerine elde edilen net parasal geliri maksimuma çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için gerekli fiyat bileşimlerine imkân veren kombinasyonlar ve beklentiler paranın yardımı olmadan şekillendirilemez. Para karmaşık mübadelelerin ve iş bölümünün geçerli olduğu her yerde gereklidir. İşletme planı da çeşitli kapital mallarından en iyi biçimde faydalanmayı sağlar ve onlardan organik bir bütün oluşturur. Ulaşılmak istenen amaca göre sermaye mallarının türdeş olmayan (hétérogène) özelliği veya bu mallarla temsil edilen global değerlerin türdeş niteliği üzerinde ısrar etmek mümkündür. Sermaye para ile ifade edilen ve doğru bir amortisman uygulaması ile sabitleştirilmiş değerlerin toplamıdır. Bu tanım, sermayenin devamlılığının, dinamik ve değişen bir dünyada, uygun kararlarla ve devamlı ve canlı tutulan faaliyetler sayesinde sağlanacağı asla unutulmadıkça mahzurlu değildir. Eğer sermaye bir plan çerçevesinde anlaşılıyor ve tanımlanıyorsa, yalnız sermayeyi hesaplamak değil bir ulusun sermayesini kavramak da oldukça güçleşektir. Gerçekten ulusal çerçevede de ekonomik kaynaklar ailelerin, işletmelerin ve devletin planına göre kullanılmaktadır. Bu planlar yan yana veya üst üste konulmuyor, koordine ediliyor. Gerçek ekonomik hayatın değişimleri ve hareketleri arasında mutlaka ve kesin olarak tutarlı ve uyumlu değildirler. Ve de bir devlet, bireylerin kararlarının yerine kendisininkini koymaya veya onları biraz değiştirmeye karar verdiği zaman çok iyi bilmelidir ki istatistik karmaşıklık (entités statistiques) ve anlatım kolaylığı sahasına girmektedir. Eğer kendi planını otoriter bir biçimde ve global sermayenin kalitatif yapısını ve oluşumunu etkileyerek uygularsa kollektif ve bireysel planların muhasebesini ve tutarlılığını yüzeysel olarak elde eder. Fakat bireysel planların ortadan kaldırılması ile birden, halkın tercihleri zevkleri ve tepkileri ile her türlü gerçek ve gerekli ilişkiyi kaybeder. Piyasanın yol göstericiliği olmadan kullanılan sermayenin ekonomik bakımdan etkili olup olmadığı artık söylenemeyecektir.

Yukarıdan beri savunulan temel saptamalar çok önemli bazı gerçeklerin üzerindeki örtüyü kaldırıyor. Görülüyor ki, işletme ekonomisi rekabet temeline dayanan bir ekonomidir.

Üzerinde bir hayli yazılmış ve söylenmiş olmasına rağmen, rekabet aydınlanmamış bir kavram olarak kaldı. Yakında yayınlanmış bir eserinde John Maurice Clark, iktisat biliminin rekabet kavramını henüz çözüme kavuşturamadığını hiç bir yanlış anlamaya yer vermeyecek biçimde vurguladı. İktisat bilimi daha çok soyut kavramlarla uğraştı, hayatın gerçekleri ile karşılaşınca o'yları statik bir yöntemle ele almayı denedi, oysa rekabet olayının sırrı, temel ekonomik olayların çoğunda olduğu gibi, sadece dinamik bir yöntemle açılabilir. Çağdaş iktisatçı, yaklaşık bir benzetişle fiyatı her şeye rağmen, hidrolikte bir seviyenin veya mekanikte bileşik güçlerin neticesinin tesbit edilmesinde olduğu gibi belirlemeyi arzu etti. Amacına ulaşmak için yaşayan ekonomiye pek çok cürekâr varsayımları sokuşturmaya çalıştı. Malları, hizmetleri, işletmeleri, karar alma özgürlüğünü tümüyle bölünebilir varsaydı. Tüm bu elementlerin piyasada çok sayıda ve çok küçük halde bulunabileceğini kabul etti. Malların hizmetlerin ve işletmelerin bir noktadan ötekine, bir bölgeden diğere baskısız ve akışkan bir ekonomik ortamda, hiç bir dirence uğramadan serbestçe dolaşacağı varsayılmaktadır. Öyle ki, mal ve hizmetler, üretim faktörleri, işletmeler ve müteşebbisler arasında hiç bir nitelik farkı yoktur. Ne tekelleşmenin ne farklılaşmaların bozmayacağı tam bir rekabet kurulabilmesi için bölünebilirlik, türdeşlik ve akışkanlık gerekli faktörlerdir. İşte tüm bu varsayımlar ekonomik düşünceyi gerçeklerden uzaklaştırdı ve onu her türlü yorum ve yaşadığımız dünya ile ilgili her türlü öngörü yetisinden uzaklaştırarak rekabet fiyatının saptanmasına olanak verdi. Zira tam rekabet düzeni eşitliklerin değişmediği bir ekonomik düzendir; rekabete atfedilen ayıklama rolü orada gerçekleşmemektedir. Varsayımlarına uygun bir ortam oluşturma konusundaki çabaları tamamlandıktan sonra iktisatçı bir fantom yarattığının farkına varabildi. Julien Benda'nın Clerc'i gibi bu fantom yer ile ay arasında hareket ediyor. Akılcı olduğu kadar aynı zamanda yıkıcı olan varsayımların katılığından güç de olsa ödün verilirse, işliyebilir («Workable») bir rekabet ortaya çıkarılabilecektir. Rekabet, tüm diğer birimlerin yerlerini hesaba katarak kendi karşılıklı pozisyonlarını bir ölçüde tesbit edemeyen, bağımsız birimler arasındaki ekonomik çekişme olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çekişme yatay ve dikey planda işletmeler arasında ve işletmelerle tüketiciler arasında geçiyor. Bu çekişme, bütün taraflara maliyetlerin ve fiyatların düşürülmesini empoze edebildiği ölçüde rolünü oynamış, ekonomik işlevişi yerine getirmiş olur. Çekişmeye katılan birimler arasında büyüklük ve küçüklükleri, pazarlık güçleri bakımından çok açık dengesizlikler olmadığı durumlarda bu işlevin yerine daha iyi getirildiği görülür.²

2 Rekabetin, veniliklerin oluşumu ve vavılması ile ilişkisi açısından daha analitik ve daha ayrıntılı bir inceleme için bakınız. Francois Perroux, Théorie Générale du progrès économique: 1. Les composants; 2. La propagation; a) Les Modèles micro-économiques. Chaires de l'I. S. E. A. Série I. Fac. 3. 1957. Rekabette uzlaşmalı bilimsel araştırmanın genel gidisi aşağıdaki gibi österilebilir. Rekabet, proje ve planda aktif ve vetenekli üyelerin bilincli evlemlerine başlanmak için sanavideki firmaların (işletmelerin) savısının mekanik aksiyonundan koparılmalıdır. Tam rekabet rejiminde (saf ve mükemmel) fiyat, firmaları satışlarını ve ihtivaclarını birbirine uydurmaya zorlar. Rekabet rejiminde mal farklılaştırması olduğu zaman bu mekanik aksiyonla artık fazla karşılaşılamaz. firmanın bir satış maliveti (reklam) no-

İşleyebilir (praticable, workable) rekabet rejimi, rekabetin pek çok esprisi ile uyuşabilmektedir. Rekabet anlayışı her türlü saik ile canlanır; konfor veya zevke düşkünlük, kâr için kâr arama, yaşam seviyesini yükseltecek fırsatları kollama veya ailenin geleceğini garanti altına alma girişimleri, rakiplerle boy ölçüşmenin verdiği sportif zevk, güzel bir fabrika için tutku, bir çalışma ve araştırma ekibine canla başla bağlanma, vb. gibi etkenler. Gerçek ekonomik yaşamda bir itici güç veya bir nev'i engelleyici faktör olarak ortaya çıkan rekabetin köklerini ve kökçüklerini açığa çıkarmak için zihniyetlerin ve karakterlerin tüm kaynaklarını araştırmak ve incelemek gerekecektir.

İşletme kârının belli başlı özelliği, bir çok defa işaret edildiği gibi, belki sadece bir artık olması değildir, fakat insan ruhunun en değişik yönlerine, eğilimlerine en etkileyici çağırışı yapmasıdır. Kâr, ekonomik etkinlik için en iyiyi ve en kötüyü harekete geçirir. Kâr belirsizdir, hatta eğer dondurulur veya sınırlandırılırsa bütün anlamını kaybeder. Yaratıcı öne almalar, tam ve doğru gözlemler ve konjonktür tesadüflerinin kavşak noktasında şekillenir. Kesin olarak bir nicelik (quantité) ile tanımlanamaz, biçimi son derece önemlidir. İşletmenin normal kârı yöneticinin ücreti değildir. Kâr kapitalist uyarmanın (motivation) özüdür, değilse kâr arama, sahip olma iç güdüsünü tatmin etme aracı değildir. Daha önemlisi gelirin bu biçimi, sahip olma iç güdüsü yanında güçlü olma, yaratma ve büyük ihtimalle diğerganlık içgüdülerini harekete geçirir. Büyük müteşebbisler belli bir aşamaya geldikten sonra başkalarına vermek onları da kazandırmak için kazanmayı arzu ederler. Şu sözler Rockefeller'indir; «Zengin birisi için utanç verici olan herhangi biri gibi ölmektir.» Rizikonun dostu, maceranın aşığı olan biri ne kadar yüksek olursa olsun asla bir ücret geliri ile yetinmeyecektir. Bütün gücü ile şansının peşinde koşmak ister, Okyanusu bir su birikintisine tercih eder. Bu nedenle, Keynes paranın rolü ve bireydeki para aşkı kapitalist sistemin özüdür derken gerçeğin sadece bir yönünü vurguluyordu. Bu konuda Emile Zola paraya «yabani ve medenileştiri bir rol» atfederken daha kısa fakat daha gerçekçi konuşuyordu, çünkü paranın hangi vasıtalarla uygarlıkların kuruluşuna yardımcı olduğuna ve daha önce hangi vasıtalarla onları tehdit ettiğine açıklık getirmiyordu.

5. İŞLETME - EKONOMİSİ ve EKONOMİK GELİŞME :

Şimdi, belki kapitalizmin neden bir işletme ekonomisi olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Kapitalizmin yapısındaki etkili sermaye birikimi ancak işletme ekonomisine uygun düşen ve onda sere serpe gelişebilen mekanizmalar, kurumlar ve itgeler sayesinde gerçekleşmektedir.

Sermayenin oluşumu parasal sermayenin gerçek sermaye mali

litikası varsa daha da az karşılırsır. başka bir deyimle firmaya yönelen talep eğrisi sağa kayabilir. Oligopolcü rekabet rejiminde (sanayi az sayıda büyük firmanın hakimiyetinde) her oligopolcü fiyatları ve satış tutarı ile ilgili kararları diğer her oligopolcünün muhtemel tepkisini hesap ederek alabilir. Açık ve gizli anlaşmalara davanmayan oligopol çok şiddetli mücadelelere neden olacaktır. Rekabetin ve fiyat tesekkülü rejimlerinin oluşumu konusunda bizimkilere en yakın görüşler Raymond Barre'in sahane eserinde, Economie politique. Thémis. P. U. F. 1956 (t. 1). bulunacaktır.

haline dönüşmesidir. Belli bir sermaye miktarı bir üretim planı ile birleştirilmiş ve düzene sokulmuş olarak fabrika makina ve hammadde haline gelmektedir. Tasarruflar bağımsız merkezler tarafından oluşturulmakta ve sunulmaktadır. Yatırımlar ise işletmeler veya işletme grupları tarafından gerçekleştirilmektedir. Sermaye piyasası veya piyasaları az çok rekabete açıktır; çok sayıda firma ve üniteler piyasada karşılaştıkça ve kendi özel kararlarını alırken, tüm rakiplerinin varlığını gözönünde tutmak zorunda kaldıkça piyasa ilkelerinden sapılmayacaktır. Son yargıda, sermaye oluşumunda dinamik müteşebbisin kısıtlı ve ikinci dereceden rol oynadığı, bir kapitalizm düşünülebilir. Bu kapitalizm büyük çağların kapitalizmine benzemeyecektir. Kapitalizmin gelişme çağında dinamik müteşebbis onda başrolü oynuyordu. Müteşebbis üretici olarak dağıtılan gelir seviyesini yükseltir, kişisel tasarrufların yükselmesine imkân verir; kendisi de global tasarrufları yeniden işletmelerde yatırarak veya piyasada ödünç vererek yükselen süper kârları kasasına indirir. Kredi veren müteşebbis olarak, bankacı olarak, kişisel tasarrufları ve olduğu yerde yatırılamayan kurumsal tasarrufları maceracı bir biçimde yönlendirir. Tüm ekonomiyi canlandıran fakat aynı zamanda onu belirsizliklere ve zoraki parasal tasarrufların tehlikelerine açık hale getiren kredi yaratılışını düzene sokar.

Kapitalizmde, sermaye birikiminin olağan etkilerine karşı mücadele özel kişilerin yenilikleri ile sürer. Gösterişsiz yenilikçi öğülmeğe değer. Büyük yenilikçi yapısal değişiklik için angaje olur, yeni ihtiyaçların doğmasını uyarır, el değmemiş topraklardaki hammaddeleri çıkarır, işletmesinin veya içinde bulunduğu sanayi kolunun çağı geçmiş mimarisini sarsar.

Eğer etkili sermaye birikimi ve etkinliğinin devamı sağlanıyorsa, bunun ekonomik ilerlemenin, yükün, risklerin ve kârların bir bölümünü müteşebbise bırakan kapitalist organizasyon sayesinde gerçekleştirildiği unutulmamalıdır. Kapitalizmde de ekonomik ilerleme soyut bireye, tasarruf sahibine veya devlete değil müteşebbisin ellerine tevdi edilmiştir.³

Devlet temel yenilikleri ve ekonominin yeni kombinasyonlarını gerçekleştirecek tek kuruluş olarak ortaya çıkarsa kapitalizmin mantığı zedelenmiş olur. Devlet masrafları yapar, riskleri göğüsler, dinamik müteşebbisin girişimlerinin sonuçlarını garanti ederse, kapitalizm anlamsız olduğu kadar skandal bir rejim biçimine dönüşür. Kapitalizmin en vazgeçilmez kuralı testiyi vergi yükümlüsüne ödettirmek değildir. Kapitalizm adem-i merkeziyetçi bir rejimdir, kayıpların toplum tarafından ödendiği bir rejim değildir. Kayıpların özel mal varlıkları ile ödenmesi gerektiğini ilke olarak seçmiştir. Müteşebbis sadece kâr arayışları çerçevesinde kristalleşen saiklerle harekete geçmek zorunda değildir. İşletme sadece gelip geçici ve sınırsız bir gelirin perspektifi ile yok ol-

3 Ekonomik ilerlemelerin ve ekonomik ilerlemenin ayrıntılı bir analizi için bakınız. Francois PERROUX. *Theorie generale du progres economique* Les mesures des progres economiques, et l'idee d'economie progressive. Cahiers de l'Institut de Science economique appliquee.

Serie I No. : 1. 1956: — Les Composants: I. La Creation.

Serie I No. : 2. 1957: — Les Composants: II. La Propagation.

A) Modeles microeconomiques. Serie I. No: 3. 1z57.

maktan kurtarılmamalıdır; müteşebbis elimine olmalı, işletme zarar ederse kapanmalıdır.

İşletmenin girişimlerini sigortalamak onu yıkmak demektir.

II. KAPİTALİZMİN BİÇİMLERİ :

Kapitalizm zamana ve mekâna göre değişik biçimler alır. Kapitalizmler de sosyalizmler gibi halklara göre incelenebilir. Çağdaş kapitalizm teknikleri hızlıca yayılsa da ve ulusal ekonomiler arasında çarpıcı benzerlikler ortaya çıkarsa da, bu ekonomilerin herbirinin kendine özgü kurumları ve ekonomik faaliyete katılan insanların ortak ruhsal eğilimleri farklılığını sürdürür. Eski halk psikolojilerinin çağı geçmiş fantazilerine en küçük bir önem vermeden, katı genellemelerine ve ölçsüz hırslarına yiğitçe karşı koyarak çağdaş bilim sınıflarına veya bir ulusun tarihi ile biçimlendirilmiş sınıfların tümüne has bazı ortak özellikler belirledi. Uluslararası çapta bir iş adamı, bir ulustan diğerine, müteşebbislerin, mühendislerin, memurların ve işçilerin karakterlerini açık seçik belirleyemese bile çok iyi farkeder. Mülkiyet, sözleşme ve devlet, başka bir deyimle üretim ve mübadele kadrolarını biçimlendiren kurumlar ulusların geleneklerinin ve yaşam tarzlarının damgasını taşımaktadır. Bu genel ve belirsiz saptamaları aşmak isteyen iktisatçı, belli bir ulusal kapitalizmin nisbetlerini ve ilişkilerini tesbit edecektir ve onun yapısal bir incelemesini sunacaktır. Bir çok büyük ulusun gerçek yapılarını titizlikle incelemeyen iktisat politikaları konusunda ciddi ve yaygın kararlar almalarının küçümsenemeyecek hayal kırıcı sonuçlar verdiği unutulmamalıdır. Bugün bir Amerikan, bir İngiliz veya bir başka ulusun kapitalizminden bahsedilebiliyor, çünkü 'saf liberalizm artık dünyamızda değişik yorumlara konu olmaktadır. İnsan sadece İngilizlerin ve Amerikalıların ithalat ve ihracatıyla veya sadece bu ulusların yurttaşlarının arz ve talepleri ile uğraşmakla yetinemez. İngiltere'nin, Amerika'nın ithalat ve ihracatları ile ve bu ulusların global arz ve talepleri ile de ilgilenmek zorundadır ve bu onun ödevidir de. Ekonomik açıdan ulus, halk iktidarı tekeline elinde tutan bir merkez, başka bir deyimle devlet tarafından yönetilen düzenli olan, işletme ve aile gruplarının bir üst grubudur. Bütünü oluşturan bölümler arasında birbirini tamamlayıcı ilişkiler oluşmaktadır. Büyük yığınların ve geniş bütünlerin ekonomik hayatı yorumlaması ne kadar tehlikeli ve global ve ulusal ekonomik nicelik kavramı temelde ne kadar karanlık olsa da, «ulusların zenginliğinin» oluşumu ve transformasyonundaki özellikleri ortaya çıkarmada çağdaş araştırmanın bu yönelişi tek kalmaktadır.

Çağlara göre kapitalizm aynı görüntüyü vermemektedir. Werner Sombart, tarihsel olmaktan çok sosyolojik çalışmasında çağdaş kapitalizmi bölümlere ve alt bölümlere ayırdı; kapitalizmin gençlik, olgunluk ve yaşlılık devrelerini belirledi. Bu modelin içeriği zorunlu olarak büyük ölçüde keyfiliğe kaçmaktadır. Her devrenin başlangıç ve bitişi tartışma konusu olmaktadır. Her organizma için olduğu gibi ekonomik organizmalar içinde fizyolojik yaş her zaman nüfus kayıtlarındaki yaşla çakışmaz, kurumların yaş kütüğünü çıkarmak insanları ile kıyaslanamayacak kadar güçtür. Bununla beraber, bir nokta kuşku götürmez biçimde morfolojik

incelemelerin uyumsuz yanyana gelişlerine istisna teşkil etmektedir. Kapitalizmin tarih konusunda her deneme gerekli olarak mantıklı, zimmi bir yorumu ve sınıflandırmayı kabul eder. Önemli olan, olayların kavranabilirliğini ve aralarındaki ilişkileri bir sınıflandırmaya asla tercih etmemek ve faydasız tüm bizantizmden kaçınmaktır. Kapitalizmin büyümesi ve işleyişi burada olabildiğince en aza indirgenecek bir morfoloji ile aydınlatılmalıdır.

1. Sahalarına Göre Kapitalizmler :

İşletme her yerde aynı anda zuhur etmedi ve gelişmesi için her yerde aynı derecede elverişli saha ve iklim bulamadı. Nisbi ağırlığı, tipinin saflığı, inisiyatiflerinin ve etkilerinin dinamizmi her faaliyet kolunda farklıdır. Ticari kapitalizm var, sanayi kapitalizmi var, malî kapitalizm var; bunların ulusal bir ekonomideki nisbi önemleri ve birbirleri ile ilişkileri çoğu zaman kapitalizme ağır basan bir özellik kazandırır. Tarım kapitalizmi açısından çok özel bir durum arzeder. Dünyanın pek çok ülkesinde tarımsal firmalar çok kalabalıktır. En azından söz konusu edilen tarım kesiminin bir bölümünde firmalar ölçekleri bakımından kıyaslanabilir durumdadır, büyük farklılık göstermezler. Her zaman tamamen bilinçli olmadan, birbirleri ile rekabet halindedir; rekabeti oluşturan en iyi «prestation» için ekonomik yarışın gereklerine boyun eğmişlerdir. Diğer taraftan bu işletmelerde işgücü ve sermaye ayırımı ne etkisi ne de netice bakımından sanayi ve ticari firmalardaki ile aynı değildir. Köylü işletmelerinde ise ürünün gittikçe daha büyük bir bölümü satılmak için pazara çıkarılsa bile öztüketimin rolü ihmal edilebilir gibi değildir. Tarımsal muhasebe yöntemleri de oldukça ilkelidir. Pek çok gelişmekte olan ülkede ve hatta Avrupa'da bile fiyatların kombinasyonu çok az tutarlı ve çok az akılcıdır. Bu bakımlardan tarımsal işletme tam anlamıyla kapitalist bir işletme değildir.

Kapitalizmlerin sahalara göre ayırımı sadece kapitalizmlerin birbirlerini takibini aydınlatmakla kalmıyor, bir ekonominin global işleyişini kavramak için önemli ilişkileri açığa çıkarıyor. Ekonomideki elementler ünitelerin genel ve karşılıklı bağımlılıkları varsayımının aksine çağdaş uluslar esnek eşit olmayan bölgelerden oluşmuşlardır. Karşılıklı etkileşim aynı şiddette, aynı boyutta değildir, bazıları diğerlerini daha fazla etkiler. Sanayi kapitalizmini ticari kapitalizm ortaya çıkardı. Ticari kapitalizmde çoğu zaman malî kapitalizmin etkisinde kalmaktadır. Tarımsal faaliyetler sanayi, ticari ve malî kapitalizmlerin etkisine açıktır. Ticari kapitalizm sahasında meydana gelen kıvrılmalar bükülmeler (distorsions)* sert bir biçimde sanayi kapitalizminin pazarlarına yansımaktadır.

İncelenen sınıflandırma, biraz ustalıkla düzenlenmiş olmasına rağmen kapitalizmin doğurganlığını kanıtlıyor.

2. Rejimlere Göre Kapitalizmler :

Rekabetçi kapitalizm ve tekelci kapitalizm ayırımı enine boyuna incelendi, pek çok tartışmalara neden oldu ve oldukça derin ilgi topladı, dolayısıyla geçer-akçe bir durum kazandı. Bu ayırım tamamen aynı ka-

* Araçların patolojik biçimde çoğalması ve dağıtım sebekesinin hantallaşması.

liba girmemekle beraber, küçük birimlerin kapitalizmi ve büyük birimlerin kapitalizmi ayırımı ile birleşmektedir. Bir bütünlük gösteren faaliyetler için arz ve talep ölçek ve güç bakımından kıyaslanabilir ünitelerin işi olabilir veya çok farklı üniteler tarafından güçlerine orantılı olarak paylaşılabilir. Çağdaş kapitalizm küçük ve orta boy işletmeler yanında büyük işletmeleri de tanır; işletmelerin (kartel, tröst, grup biçiminde) ve üretimin unsurlarının (sendika, mali gruplar biçiminde) enerjik ve çok şekilli gruplaşmalarının arenası durumundadır. İki kavram çifti (küçük ve büyük birimlerin kapitalizmleri ile rekabetçi ve tekelci kapitalizmler) tamamen ve tümüyle aynı anlama gelmez. Birisinin daha çok olayları yapısal açıdan diğerinin daha çok işlevsel açıdan ön plana çıkarması bir tarafa, özellikle rekabet ve tekel arasındaki geleneksel zıtlasma pek çok bakımdan şüpheli ve hatta hatalı kalmaktadır. Bugün rekabeti anlamak için tekelden hareket etmek, bir anlamda yolu tersine katetmek daha iyidir. Her ekonomik ünite, ekonomik hayattaki her ilgili taraf (partenaire) kendi arz ve talebini kontrol eder, kendi öz çıkarını takip eder. Bencilliği komşularının bencilliği ile sınırlanmıştır. Yapının somut şartları tam eksiksiz bir rekabet olduğu kadar tam eksiksiz tekelleşmeyi imkânsız kılmaktadır. Uygulanabilir bir rekabet tekelci ve rekabetçi güçlerin değişebilir ve durgun olmayan kombinasyonlarını gerektirir.

Tekelci etkenlerin derin izler bıraktığı veya büyük tekelci firmaların görkemli atılımlarının haksız ve gereksiz bir biçimde dikkatleri üzerine topladığı bir ekonomide, uygulanabilir rekabetten çok daha fazla onun yapısının dışsal incelenmesi ön planda geliyor. Ne atomistik kapitalizm ne de büyük birimlerin kapitalizmi devletten bağımsız asla işlevini yerine getiremedi. Devletin girişimlerini ve etkilerini devamlı olarak doğuşlarında, gelişmelerinde ve sonuç alımlarında yanlarında buldular. Devlet etkisinin tamamen silindiği bir kapitalizm tarih sahnesinde hiç görülmedi, şimdiki gözlemlerde bu saptamayı doğruluyor. Devlet kapitalizmne gelince, tüm dikkatli gözlemcilere ve sözcük seçmede titiz davranan yorumculara zaman içinde dev bir çelişki sunuyor. Yorumda hatalı direnmeler hiçbir şey değiştirmiyor. Tam aksi yönde ortaya atılmış ve yayılmış akımlar da bu gerçeği değiştirmede etkili olmadı; kapitalizm bir işletme ekonomisidir. Devlet ekonomisinin genel menfaat ve ortak mutluluk arayışı ile yönetildiği, piyasa mekanizmasına yabancı yöntemlerin ve eğilimlerin revaç bulunduğu ve otoriter bir plana başvurulduğu ve uygulandığı ölçüde piyasa ekonomisinin tam karşısı bir ekonomik düzen ortaya çıkacaktır. Gerçek kapitalizmler devlet tarafından kontrol edilir ve tekelci kapitalizmin gelişmesi gerçekte eğer hukuksal açıdan mutlaka haklı gösterilemezse, müdahalede daha ileri gitmeyi davet eder.

Küçük birimler ve büyük birimler kapitalizmi ayırımı, halâ uluslararası sahada uygulama alanı buluyor. Dünya büyük güçlerin yarışmalarına ve mücadelelerine sahne olmaktadır. Bugün, özellikle ekonomik düzendeki eşitsizlik ağır suçlamalara hedef olmaktadır. Büyükler arasında, 20 yüzyılın ekonomik dünyasında süper kapitalist güç olarak A. B. D. diğerlerinden ayrılıyor. Uluslararası idenge ve uluslararası değerlerin oluşumunun analizi için önemli neticeler buradan kaynaklanıyor.